

POSTHUMANİZM ÇAĞINDA YAZINSAL ANLATI VE YAZINSAL ÇEVİRİNİN YAZGISI

Sevcan Yılmaz Kutlay*

1. GİRİŞ: İNSAN MERKEZLİ OLMAYAN BİR EPİSTEMOLOJİYE DOĞRU

Coğrafi keşifler ve onları takip eden sömürgecilik faaliyetleri sonrasında Batı felsefesinde insanı (özellikle de Batılı beyaz erkeği) merkeze koyan bir epistemoloji ortaya çıkmıştır. Dünya üzerinde olup bitenleri dini hakikatler yerine kendi bilimsel etkinlikleri ile açıklama yoluna giden Batı felsefesi bilginin öznesi olarak ulu bir varlığı değil kendisini konumlandırmıştır. Bu özgüven ve benmerkezcilik Avrupa merkezli (*Eurocentric*) bir söylem doğurmuştur. Batı'yı “bilen”, “eyleyen”, “keşfeden” bilgi sahibi bir özne ve dünyanın geri kalanını “yetersiz”, “bilgisiz”, “eksik” ve “geri kalmış” birer nesne olarak kabul eden Avrupa merkezli söylem sömürgecilik eylemlerini haklı çıkarma yolu olarak kullanmıştır.

Sonrasında ise sömürgecilik sonrası çalışmalar ile yapı söküme uğratılan Avrupa merkezli söylem yerini direnişçi, çoğulcu, öznelerarası ve farklılıklara alan açan bir söyleme bırakmıştır. Günümüzde ise özne-nesne ilişkisini temel alan Batı merkezli söylem ve sömürgecilik sonrası paradigmadan etkilenen özne-özne ilişkisini temel alan öznelerarası söylem yerini insan-makine, makine-makine şeklinde formüle edilecek yeni bir söyleme bırakmaktadır: posthumanizm. Posthumanizm; insanın eyleycilik, öznellik ve niyetli eylemde bulunma dışında özelliklerini vurgulayan dijital döneme özgü yeni bir paradigma olarak tanımlanabilir (Oppermann, 2013: 28). Posthumanizm, bizleri “insan” ve “insan olmayan”

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, skutlay@marmara.edu.tr, ORCHID: 0000-0002-7841-3513.

ile anlamlı bir etkileşim yürütmeye teşvik ederek (Amberson & Past, 2014: 3) dikey güç söyleminden “*bioegalitarian*” (biyo-eşitlikçi) dönemece geçiş sağlar (Braidotti, 2009: 526). Dikey güç söyleminden kasıt bir tarafın güçlü, diğer tarafın onun nesnesi, etkileneni, sömürüleni olduğu asimetrik güç ilişkileri içeren bir söylemdir. Bunun yerine önerilen biyo-eşitlikçi dönemeç ise insan, hayvan ya da bitki tüm biyolojik türleri eşit bir şekilde bünyesinde toplayan ve de insan olmayan, makine ile etkileşime sokan ekolojik ve eşitlikçi bir bakış olarak tanımlanabilir.

Posthumanist paradigma kaçınılmaz olarak kendi terminolojisi ile bir söylem kurmaktadır. Karşı karşıya kaldığımız yeni kavramlardan biri de “*infosfer*” kavramıdır. “Infosfer”, bilgiye dayalı olgular, onların mülkiyeti, etkileşim ve süreçleri ve bu süreçteki karşılıklı ilişkilerden oluşmuş bir ortamı, bağlamı ifade edebilmek için kullanılmaktadır (Floridi, 2014: 41). Biz insanlar ise “infosfer”e entegre olmuş “bilgisel organizma”lara (“*infor*g”) dönüşüyoruz (age).

Posthumanizmin yarattığı değişikliklerin edebiyat ve çeviribilim üzerindeki izdüşümlerine bakmadan önce sosyal bilimlerde posthumanizm öncesindeki temel paradigma değişikliklerini incelemek bütünlüklü bir bakış sunması açısından yararlı olabilir. Sosyal bilimlerin genelinde hâkim olan temel paradigmalardan ilkinin dini determinist bakış açısının etkisindeki temsiliyet odaklı mimetik okul olduğu söylenebilir. Bu dönem modernizme geçiş ile son bulmuştur. Modernizm ise sözmerkezci ve ilerlemeci bir bakış olup bütünlüklü, homojen bir söylemi desteklemiştir. Onu takip eden postmodernizm ise her ne kadar modernizmin içinden çıksa da onun getirdiği bütünlük, ilerlemecilik, homojen yapılar ve dizgecilik gibi çoğu algıyı yapı söküme uğratmıştır. Çok parçalılık, bölünmüşlük, arada kalmışlık, sınırsızlık, anlamsızlık gibi kavramlarla şekil bulan ve sömürgecilik sonrası çalışmalar ile posthumanizme temel oluşturacak nitelikte bir söylem geliştirmiştir. Hatta her şeyi bir söylem olarak, göstergelerin bir oyunu olarak ele aldığından söylem, okuma ve yorum postmodernizmin en çarpıcı özellikleri olmuştur. (bakınız Yılmaz Kutlay, 2020: 90).

Tüm bu paradigmlar kuşkusuz birden bire bağlam dışı oluşmamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın modernizmi, İkinci Dünya Savaşı’nın postmodernizmi tetiklediği söylenebilir. Posthumanizm ise dördüncü sanayi devrimi olarak nitelendirilen bir sosyo-ekonomik bağlamdan kökünü almaktadır. Dünya Ekonomi Forumu’nun kurucusu ve yönetim kurulu başkanı Alman iktisatçı Klaus Schwab içinde olduğumuz ikinci makine

çağını “dördüncü bir sanayi devrimi” olarak nitelendirmiştir. 2016’daki toplantıda bu ifadeyi kullanan Schwab nasıl yaşadığımız, kendimizi nasıl ifade ettiğimiz, nasıl ilişki kurup, çalışıp, bilgi edindiğimize dair büyük bir paradigma değişikliği öngörüyor (2020: 2). İlk iç sanayi devrimi şöyle listeleniyor:

1. İlk sanayi devrimi (1760–1840) buharlı motorla mekanik üretime geçilmesi
2. İkinci sanayi devrimi (1870–1914) elektrik ve otomasyonla toplu üretime geçilmesi
3. Üçüncü sanayi devrimi (20. yüzyılın ikinci yarısı) bilgi teknolojileri ile dijital döneme giriş

(Brynjolfsson & McAfee, 2016: 6–7).

Bu açıdan bakıldığında edebiyat ve çeviribilim de dâhil olmak üzere sosyal bilimler dünya genelindeki büyük sosyal değişim ve dönüşümlerden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Bir sonraki bölümde bu dönüşüm edebiyat ve çeviribilim özelinde ele alınmaya çalışılacaktır.

2. MODERNİZMDE VE POSTMODERNİZMDE YAZINSAL ANLATI

Birinci Dünya Savaşı sonrası heterojen imparatorluklar yerini homojen ulus devletlere bırakırken ve sanayi alanındaki gelişmeler ilerlemeci bir düşünsel çizgiyi desteklerken modernizm hayatın her alanında olduğu gibi edebiyat ve çeviribilim alanlarını da etkilemiştir. Modern edebiyat her şeyden önce bütünlüklü, homojen bir anlatıyı teşvik eder. Anlatının bir merkezi ve bir başkahramanı vardır. Her şeyden önce anlatı anlamlıdır. Her ne kadar bazı edebiyat ve eleştiri kuramları anlamı yazarın niyetine bazısı metnin yapısına bazısı da sosyal etmenlere bağlasa da hepsinin ortak noktası metinde okurun ulaşabileceği bir anlam olduğu önermesiyle yola çıkmalarıdır. Modern anlatıda çoğunlukla başı ve sonu belli olan bir olay örgüsüne rastlanır ve bu olay örgüsü başkahraman çevresinde şekillenir. Diğer karakterler onun kahramanlık yolculuğunu besler niteliktedir. En önemlisi ise yapısalcılığın edebiyata sirayet eden bakış açısı doğrultusunda anlatının birbirine bağlı ve beraber işleyen öğelerden oluşan bir yapı olduğu düşüncesidir.

Postmodern edebiyatta ise tek bir anlatı değil anlatıların metinlerarasılığı söz konusudur ve amaç anlam vermek ya da çıkarmak değil, bir anlamlar oyunu üretmektir. Modernizme ve aydınlanma fikrine karşı “çokkültürcülük”, “çok kimliklilik” ve “söylemlerarasılık” üzerine bir okuma

önerilir. Yapısalcı metinlerin bütüncü ve çizgisel doğası ve yazarın konumu yapı söküme uğramıştır. “Metinlerarasılık”, “çokseslilik”, “parçalılık”, “heterojenlik” ve “kolaj” gibi stratejilerden oluşan yeni bir anlatı, yeni bir söylem ortaya çıkmıştır. Yapısalcılık sonrası yaklaşıma göre, anlam bir oyundur ve sürekli ertelendiğinden ona ulaşamayız. Ancak okumalar yapabiliriz ve bu nedenle hayatta her şey bir metin gibi okunabilir.

Postmodern anlatı orijinallik ve anlamlılık iddiası olmayan bir oyun alanı gibidir. Anlatı kendinden önceki metinlere göndermeler yapar ve metin içinde metinlerden oluşabilir. Mekân ve zaman belirsiz ya da muğlak olabilir. Tek bir merkez, tek bir ana kahraman yoktur. Mekân, zaman, karakterler çok ve çeşitlidir ve hepsi önemsiz ya da hepsi önemli olabilir. Büyülü gerçekçilik gibi gerçek ile gerçek olmayanı harmanlayabilir. Hipergerçekliklerden bahseden bir bilim kurgu olabilir. Olay örgüsü belli ve takip edilebilir olmak zorunda değildir. Tüm bunlara rağmen okur bir okuma deneyimi yaşamak ve kendini de bu deneyime katarak anlamlar üretmek isterse postmodern edebiyatı tercih edebilir. Bu yönüyle yazarın ölümü fikrinden temel alır ve okurlara sorumluluk verir.

Postmodern edebiyatla el ele yürüyen bir diğer edebiyat akımı sömürgecilik sonrası edebiyattır. Bu çerçevede yazınsal anlatı şiddet ve sömürü aracı ve de sömürüden kurtulma aracı olarak ele alınmıştır. 15. yüzyıldaki coğrafi keşiflerle başlayıp Sanayi Devrimi ile hız kazanan sömürgecilik birçok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da güç dengesizlikleri yaratmış ve edebiyatı bir araç olarak kullanmıştır. Sömürgecilik sonrası akım ise sömürgeciliğe karşı bir “söylemsel strateji” olarak ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik döneminin söylemi ve ona karşı direnişçi söylemleri barındıran bu edebiyat tarzı, psikanaliz ve sosyoloji başta olmak üzere birçok alanla disiplinlerarası bir ilişki içindedir. Söylem, hem sömürünün hem sömürüden kurtulmanın bir aracı olarak öne çıkar. Söylem aracılığıyla özne inşası ve karşı bir söylem aracılığıyla bu öznelere direniş göstermesi söz konusudur (Ashcroft, 2000: 187).

3. ÇEVİRİBİLİMDE MODERNİZM, POSTMODERNİZM VE POSTHUMANİZM

Modernizm ve postmodernizm kaçınılmaz olarak çeviribilim kuramlarında da paradigma değişikliklerine neden olmuştur. Çeviribilim alanının özerk bir disiplin olarak ortaya çıkmasından önce çeviri eyleminin sadece dini metinlerin çevirileri bağlamında ele alındığı zamanlarda ve çevirinin dilbilimin bir alt alanı olarak görüldüğü yıllarda benzerlik,

eşdeğerlik ve sadakat kavramları çeviri üst söylemini belirlemiştir. Temsil odaklı bu mimetik okul çeviriyi sadece dilsel bir etkinlik olarak görüp metin odaklı bir bakış geliştirmiştir. James Holmes'un haritasıyla ayrı bir disiplin olarak meşruluğunu ilan eden çeviribilim, betimleyici ve işlevci yaklaşımlarla “buyurgan” değil betimleyici ve “ampirik (görgül)” bir yönetime geçmiştir. Yapısalcılığın ve modernizm fikrinin bu okulda etkisi büyüktür (Yılmaz Kutlay, 2020: 90)

Postmodernizm ve yapısalcılık sonrasının yazarın ölümünü ilan etmesi de çeviribilim için devrim niteliğinde olmuştur. Çünkü daha önceleri kaynak metni ve yazarı erek metin ve çevirmen dâhil tüm okurlardan üstün gören toplumsal biliş, metinde yazar tarafından yerleştirilip okur ve çevirmen tarafından bulunması gereken bir anlam olmadığını savunmaktaydı. Yapısalcılık sonrası yaklaşım çeviribilimde anlam, metin ve çevirmenin işlevi tartışmalarında bir kırılma noktası olmuştur. Kathleen Davis (2001), *Deconstruction and Translation (Yapısöküm ve Çeviri)* adlı kitabında Jacques Derrida'nın yapısökümün stratejisini çeviribilimle ilişkilendirir. Dilbilimci Ferdinand Saussure'ün öngördüğü üzere her gösteren bir gösterilene, her simge bir anlama değil her gösteren yeni bir gösterene gönderme yapar ve bu durum bitmek bilmez bir anlamı kovalama zincirine yol açar. Bu zincirde anlamlar değil ancak anlamların izleri bulunabilir. Kathleen Davis, “anlam, dilin bir etkisidir, önsel bir varlığa sahip olup dilde sadece açıklanan bir şey değildir. Bu nedenle, dilden basitçe çekip alınmaz ve aktarılmaz” sözleriyle yapısalcılık sonrası düşüncenin anlam kavramına yaklaşımını açıklamaktadır (2001: 14). Anlamın basitçe çıkarılamaz oluşu kuşkusuz çevirmenin yıllardır “anlam aktarımı” olarak tanımlanan işlevini de sorgulatmaktadır. Batı felsefesinin temeline dair Derrida'nın ortaya koyduğu bu bakış açısı aslında çevrilemezliği savunmak değil; bağlamın ve öznenin anlam oluşturmadaki rolüne ve anlamın çoğulluğuna odaklanma önerisidir. Çeviri, bilakis Derrida için önemli bir kavramdır çünkü ona göre her şey bir metindir ve tüm metinler okunan herkes tarafından çevrilmeye ihtiyaç duyar (Davis, 2001: 45). Öznelerarası bu yorum farklılıklarına ek olarak bağlam da yanlı, çoğul, dağınık ve hiyerarşiktir bir etkendir (age, 22).

Davis, anlamın asla tam olarak belirlenebilir olamama durumunun çeviriyi anlam oluşturma için vazgeçilmez bir araç olarak ortaya çıkardığını savunur (2001: 4). Çeviri, ayrıca farklı kültürler, diller ve farklı güç dengelerine sahip özneler arasındaki ilişkileri de etik açıdan dengeler. Ancak, Davis çevirinin de hegemonik bir araç olabileceği olasılığını da yadsımaz (age). Bu bakış açısı çeviri eyleminin dil dışı özelliklerine de dikkat çekmektedir. Yapısalcılık sonrası yaklaşımda metin, birçok

ögenin bir diğerine gönderme yaptığı bir örüntüdür. Bunun çeviribilime en büyük yansıması kaynak metin ile erek metin arasındaki asimetrik güç ilişkisini yapısöküme uğratması olmuştur. Kaynak metnin de çeviri metin gibi bir örüntü olması ve deşifre edilmesi gereken tek bir anlama sahip olmaması çevrilemezliğe değil birden fazla çevirilere, çoğul erek metinlere yol açmaktadır. Çevirmeninki de dâhil her okuma tarafıllık, kültürel ya da öznel ön kabuller, bağlamsal ya da tarihsel ön yargılar içerebilir. Derrida'ya göre metin “semantik, sembolik, ideal ve ideolojik alan bir yana – ne grafikte ne kitapla hatta ne de söylemle sınırlıdır” (1987: 148). Elektronik anlatı tam da bu ifadeye bir kanıt, bir uygulama örneği teşkil eder nitelikte kâğıtla, kitapla ve grafikte sınırlı kalmayan yapısalıcılık sonrası bir anlam oluşturma dinamiğidir denilebilir. Bu tarz bir yeni anlatı aynı zamanda var olan anlam kurucularını, kurumsal yapıları ve edebiyata dair ön kabulleri de bir anlamıyla yapısöküme zorlamaktadır. Yazarın ilham sahibi olarak ayrıcalıklı konumu ve var sayılan yeteneğinden gelen üstünlüğü, edebiyat metnine bu nedenle atfedilen saygınlık, metindeki anlama hükmetme, anlamı kontrol etme çabası ya da kaynak metnin üstünlüğü ve çeviride sadakat beklentisi bu ön kabullere örnek olarak verilebilir. Çeviri mükemmeliyet beklentisiyle üretilen kusursuz bir metin değildir. Esra Akcan, çeviriyi “eksik kalmanın zorunluluğunu, bitirmenin, bütünleştirmenin, doyurmanın imkânsızlığını, başka bir sistemi kendininki içinde eritmenin, uygunlaştırmının hatalarını fark ettiren bir deneyim” olarak tanımlar (2009: 16). Rosemary Arrojo (1997) da “Yazarın Ölümü ve Çevirmenin Görünürlüğü’nün Sınırları” (“The Death of the Author and the Limits of Translators’ Visibility”) adlı makalesinde edebiyat ve çeviri geleneğindeki özcü ön kabulleri eleştirmektedir. Çeviri metin çoğunlukla ikincil, başarısız bir iş olarak ele alınmış ve çevirmen görünmezliğe mahkûm edilmiştir. Batı felsefesinin temelinde yer alan, bilgiden güç alan kartezyen özne fikrinin çürütülmesiyle çevirmenin müdahalesinin görünürlük kazanmaya başlaması, yazarı anlama hükmeden özne rolünden çıkarmıştır. Kaisa Koskinen, “Çevrilemez Olanı (Yanlış) Çevirme: Yapıbozculuğun ve Yapısalcılık Sonrasının Çeviri Kuramları Üzerindeki Etkisi” ((Mis) translating the Untranslatable-The Impact of Deconstruction and Post-structuralism on Translation Theory) adlı makalesinde çeviri eyleminin artık anlamların aktarılması gibi bir eylem olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır (1997: 84). Yazar artık metnin varlık kaynağı olan bir baba figürü değil metnin anlam yolculuğunun bir misafiridir. Koskinen, okur, yazar ve çevirmen arasındaki yapısalıcılık sonrası ilişkiyi şu cümlelerle açıklamaktadır: “Okur metni yazar; yazar gerçekte kendi yazdığı metnin

okurudur; çevirmen hem okur hem de bir yazardır; ayrıca, hem okur hem de yazar, metni kendileri için çevirirler (Koskinen, 1997: 85). Bu perspektiften bakıldığında hem yazar hem de okur ve çevirmenin birer özne, kişi değil de metnin işlevleri olarak ele alınabileceği söylenebilir (age). Özneler nihai bir anlamın tek ve muktedir belirleyicileri değil belli ve kısmi bir bağlamda ona kendi öznellikleri doğrultusunda yorumlar getiren işlevlere, araçlara dönüşmektedir.

Sömürgecilik sonrası çeviri çalışmaları da yazarın sömürgeci, beyaz adam olduğu durumların anlatıyı bir sömürü aracına dönüştürdüğünü iddia ederek çevirmenin bir direniş biçimi olarak manipülatif çeviri ve yeniden çeviri stratejilerini kullanmasını önermiştir. Günümüzde postmodernizm ile çatışmayan ancak onu bir adım öteye götüren yeni bir paradigma ile karşı karşıyayız: posthumanizm. Aslında internetin yaygınlaşmasıyla başlayan dijital çağ çok yeni olmasa da her gün yeni bir boyuta evriliyor. Tıpkı postmodernizm gibi posthumanizm de modernizme eleştire sunmakla beraber özne-özne ilişkisi odaklı bir söylem yerine özne-makine, özne-makine, ekoloji gibi yeni etkileşimler odağında bir söylem öngörüyor. Lisa Yaszek ve Jason W. Ellis (2016), 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında bilim kurgunun aydınlanma fikrine, insanın mükemmelliğine ve yeni türler üretebilme olasılığına odaklandığını belirtir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan doğası sorgulanır hale gelmiş ve edebiyat ve özellikle de bilim kurgu etik kaygılar, ikilemler ve tehlikeleri konu edinmiştir. Badmington (2000) bu türden bir kurguda insanlığın kesinliğinin (beden, akıl, arzu, bilgi gibi) belirsizleşip geleneksel insan merkezli yaklaşımın yanıt veremeyeceği bir şekilde insanın yeniden hayal edildiğini söyler. Edebiyat metinleri bilimsel kuramlar ve teknolojik insan ürünlerinin (*artefacts*) kültürel yansımalarını keşfetmekten fazlasını yapar. Bunları anlatıda konumlandırır, söylemsel formüller geliştirip bir de isim verir (Hayles, 1999: 22). Posthumanizmin ve dördüncü sanayi devriminin kültürel, toplumsal ve temsili izdüşümleri edebiyat metninde kendini ifade edecek bir çıkış bulur.

Yazar ve filozof Gilles Deleuze (1992) insanın içinde bulunduğu bu yeni durumu İngilizce birey anlamına gelen “individual” kelimesini “dividual” olarak değiştirerek anlatmaya çalışıyor. Artık bütün, tam bir birey olmaktan uzaklaşıp bölünmüş özneler olarak konumlanıyoruz. Filozof ve sosyolog Bruno Latour (1996) ise nesnelerin özne karşısında kazandığı önemin altını çizerek “neslelerarasılık” kavramına dikkat çekmektedir. İnsan ürünleri (*artefacts*) ve “şey”ler toplumsal ağ ve pratiklerin gerekli birer ögesidir. Metinselci yaklaşımda sembolik düzen akıl dışında cereyan eden söylemler olarak kabul edilir ancak postyapısalcılık ve yorumbilim etkisiyle

“öznelararasılık” toplumsal etkileşimler ve onların dilsel zemini sembolik düzenin bir mekânı olarak ele alınıyor artık. Özne-nesne ayrımı açısından hala Kant’ın ikici bakışının izleri gözükse de söylem ve iletişimsel eylem öznenin statüsünü sorgulatmıştır. Bilginin nesnesi olarak özneyi ele almak da gerekebilir. Maddesel dünya herhangi bir kültür ya da bilginin temel bir yapısı ya da sembolik nesnelerin matriksi olarak değil insanların toplumsal pratiklerine kaçınılmaz olarak katılan insan ürünleri (*artefacts*) ya da şeyler olarak anlaşılmalıdır. Tabii ki bunlar insan eyleyiciler tarafından yorumlanır.

Posthumanizmin edebiyat alanına yansımalarına gelecek olursak edebiyat eleştirmeni ve akademisyen Katherine Hayles edebiyat ve posthumanizm alanında birbirine paralel, süregelen bir yarışma olduğu konusunda bizi uyarır ve “*belletristic*” geleneğe ve makinenin ruhsuz olduğu ve edebiyatın insana özgü bir ifade oluşu fikrine temkinli yaklaşır (2007: 12). Siber sanat, melez sanat, transgenetik sanat ve asemik yazı gibi çizgi dışı teknikleri doğuran hiper dünya edebiyatta elektronik edebiyatla başlamıştır.

Anlatının yazgısına dair ilk büyük devrim, Marshall McLuhan’ın “Gutenberg devrimi” adını verdiği matbaanın icadıyla başlayan süreçtir. Bu süreç basılı kitabı metalaştırarak tüketim olgusunu ortaya çıkarmıştır (McLuhan, 2001: 196). Anlatının yazgısını değiştiren diğer büyük olay ise elektronik kitaplar olmuştur. Michael Hart’ın başlattığı ve adını Gutenberg Devrimi’nden alan Gutenberg projesiyle yirmi bin kitap www.gutenberg.org adlı internet sitesinden ulaşılabilir hale gelmiştir. Elektronik ortamda metin sayfalardan oluşan düz yapısını kaybederek daha esnek ve çok katmanlı bir forma bürünmüştür. Yazar ve yayıncı Cem Akaşa’ya göre, bu devrimi McLuhan’ın “dikiz aynası etkisi” olarak adlandırdığı bakışla değerlendirmemeliyiz (age, 328). Radyo bir tür telsiz, televizyon bir tür görüntülü radyo, otomobil atsız araba ve elektronik anlatı bir görüntülü kitap değildir (2003: 334). Bu nedenle yeni bir kavrama ihtiyaç duyuyoruz. Örneğin, Ted Nelson bu yeni interaktif ve esnek metin türüne hipermetin adını veriyor. Bu yeni metin türüyle artık yazar ve okur arasındaki ilişki değişmekte ve okur araya giren, anlam üreten etkin bir role bürünmektedir. Michael Joyce’un *Afternoon* adlı kitabı ilk hipermetin kabul edilmektedir. Onu 1991’de Stuart Moulthrop’un *Victory Garden* eseri takip etmiştir. Shelly Jackson’ın yazdığı *Patchwork Girl* çizgisel olmayan beş parçadan oluşan feminist bir hipermetin örneği olarak bilinen bir eserdir. Elektronik anlatı hakkında çeviribilim alanındaki ilk çalışma ise Selin Sıral’ın, *The Work of Translation in the Age of Digital Recreation: A Study of Translation Within*

the Framework of Electronic Literature (Dijital Yeniden Yaratım Çağında Çevirinin İşleyişi: Elektronik Edebiyat Metinleri Bağlamında Çeviri) başlıklı yüksek lisans tezidir ve bu metni incelemiştir (2009: iv). Bu alandaki ikinci çalışma ise Sevcan Yılmaz Kutlay'ın “Çeviribilimde Metinlerarasılıktan Metinlerötesiliğe: Yapısalcılık Sonrası ve Elektronik Edebiyatla Yenilenen ‘Metin’ Kavramını Çeviri Kuramları Üzerinden Okumak” (2011) başlıklı doktora tezidir. Tezde *TOC: A Media Novel* başlıklı “medya-romanı” incelenen Steve Tomasula elektronik edebiyat alanında yurt dışında tanınan ve ödülleri bulunan bir yazar olup bilgisayar ortamının sunduğu kâğıt dışına çıkmış ve ses, grafik, resim, müzik sentezlenmiş edebi türler oluşturmaktadır. Yazardan ziyade kendini bir “kondüktör”, bir “yönetmen” olarak gören Tomasula, özellikle TOC projesinde birçok ülkeden sanatçılarla çalışıp adeta bir edebiyat projesi yürütücü olarak rol oynamıştır (bakınız www.tocthenovel.com; www.stevetomasula.com).

Her alanda olduğu gibi edebiyat ve çeviribilim alanında da paradigma değişiklikleri yeniliklerle beraber bazı çekince ve endişeleri de beraberinde getirmektedir. Yazınsal anlatının dijital evrimine elektronik edebiyat uzmanı ve akademisyen Espen J. Aarseth kuşkuyla yaklaşmaktadır. Aarseth, her metnin formu ne olursa olsun bir ölçüde çizgisel olmayan ve farklı okumalara açık olabileceğini ve dijital mecranın bunun tek yolu olmadığını belirtmektedir (1997: 2). Okuma ve yorum farklılıklarını üreten okurdur ve bu nedenle kâğıda basılı bir kitabı da okur farklı şekillerde okuyabilir. Yani, araçtan ya da ortamdan ziyade özne olarak okurun tavrı önemlidir. Metinler arasında çizgisellik ya da mecraya göre bir ayırım yapmak ona göre sağlıklı bir ayırım olmayabilir (Aarseth, 1997: 46). Aarseth, interaktifliğin ve okurun da bir yazar rolüne bürünmesinin de abartıldığını savunur. Bir metnin içerisinde atlayıp durmanın gerçekten yeni bir metin yaratmak olmayabileceğine dikkat çeker (age: 78). Teknolojiye bu denli bir üstünlük atfetmek hem ideolojik bir tercih olabilir hem de bazı konuları göz ardı etmemize neden olur. Aarseth, “teknoloji ne bir sorun ne de bir çözümdür ama mevcut yapıya ve karşı-yapılara hizmet eden bir olgudur ki bu da herkese eşit derecede hizmet etmediğinin göstergesidir” der (1997: 167).

Çeviribilim açısından yaşanan bu paradigma değişikliği çeviri sürecini de etkileyecektir. Yeni anlatının çok katmanlı, çok boyutlu yapısı tek bir çevirmenden ziyade bir takım, bir çeviri grubu gerektirmektedir. Çeviri süreci; proje yönetici, yazılım sorumlusu, çevirmen, format editörü, animasyon ve video sorumlusu, görsel tasarım sorumlusu gibi farklı rollerin yer alacağı büyük bir proje sürecine evrilmektedir.

Çeviribilimci Theo Hermans “Translation, Irritation, Resonance” (Çeviri, İritasyon, Rezonans) adlı makalesinde her çevirinin toplumdaki çeviri algısına gönderme yaparak bir çeviri ile çeviri olarak kabul edilen türün temsilcisi olan tüm metinlerle kurulan metinlerarası bir ilişkiden söz eder. Ona göre, eşdeğerlik arayışı çeviriyi imkânsız kılar çünkü bir metin bir başka metnin aynısıysa artık çeviriden söz etmek mümkün olmaz. Hermans üç sonuca varır: ilki, “çeviriler özgün metne eşdeğer olamazlar” (Hermans, 2007: 414). İkincisi, çeviri mutlak olmadığına göre “çeviri tekrar edilebilir, bir metin tekrar çevrilebilir” (age). Üçüncüsü, “çeviri tekrar edilebilir olduğu için, her bir çeviriye çevirmenin öznel konumunun izleri sinmiştir” (age). Her çeviri, başka aktarım olasılıkları seçilerek yeniden yapılabilir. “Bu da seçilmemiş, dışarıda bırakılmış ama potansiyel olarak geçerli olan pek çok seçeneğin bulunduğu bir havuz olduğu anlamına gelir” (Hermans, 2007: 6). Bu nedenle, çeviri metinler sadece kaynak metnin ne söylediğini anlamak için değil “belli bir metni, kendilerine göre temsil etme veya canlandırma biçimleri” açısından da ele alınabilir (age: 16). Hermans, olası çeviriler arasındaki bu ilişkiye “rezonans” adını yakıştırır (age). Anlatının dijital evriminin bu nedenle sadece kaynak metin okumalarını değil çeviri olasılıklarını diğer bir deyişle rezonansları da çoğalttığını tespit etmek yararlı olabilir.

SONUÇ GÖZLEMLERİ

Yeni dijital paradigmada yazınsal anlatı ve çevirisi dillerarası, kültürlerarası ve metinlerarası olduğu kadar metinlerötesi ve medyalararası bir niteliğe bürünmektedir. Ortam olarak kağıt, format olarak kitap artık edebiyatın ve genişlemiş anlamıyla her tür yazınsal nitelik taşıyan anlatının tek seçeneği değildir. Bu değişim, okur ve yazarın rollerinde olduğu kadar çevirmen algısında da değişikliğe yol açacaktır. Çünkü yapısalcılık sonrası yaklaşımla metindeki anlamın tek belirleyicisi olarak kutsal bir konuma oturtulan yazarın iktidarı yapısöküme uğratılmıştı ancak posthumanizmin edebiyata yansımaları olan elektronik edebiyat okurun yeni konumunda çoğul anlamlar üretilmesini kolaylaştıran bir mecra olmuştur. Söz konusu paradigma değişikliğinin çevirmene etkisine gelecek olursak, takım çalışması ile yürütülecek bir niteliğe bürünen çeviri sürecinde yazılım mühendisi, medya sorumlusu, çok dilli proje yönetici gibi çeşitli yeni roller ortaya çıkmaktadır. Yeni bir edebi ekosistem oluşturan bu devrim, yaratıcılığın sonunun gelme kaygısına neden olsa da yadsınamaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Paradigma değişiklikleri ve getirdiği

yenilikler düşünce tarihi boyunca ilk ortaya çıktıklarında çoğunlukla kaygıyla karşılanmıştır. Ancak daha sonra yeni olgu ve durumları adlandırmak, sınıflandırmak, betimlemek ve/ya analiz etmek amacıyla yeni kavramsallaştırmalar yapılmış, yeni terimler üretilmiş ve yeni kuramsal çerçeveler ortaya konmuştur. Genel olarak sosyal bilimlerde ve özellikle çeviribilimde de kaygının yerini zamanla anlama ve baş etme çabasına bırakacağı düşünülebilir. Ortaya çıkan yeni olguları açıklamak için yeni kuramsal çerçeveler ve yeni sorunları çözmek için yeni yöntem ve stratejiler üretilcektir.

Sanatsal açıdan bakılacak olursa, teknolojinin, makinenin ortaya çıkardığı ürünlerin “kusursuz” ya da “mükemmel” olması aslında insan elinden, zihninden ve dilinden çıkan ürünü kendine özgü kusurları ve biricikliğiyle değerli ve özel kılacaktır diye düşünmek de olasıdır. İnsanın yaşama tutunmak ve kendi varoluş sancısını teselli etmek adına sanata ve edebiyata olan düşkünlüğü makinenin mükemmel ve çabuk üretilen iş ve çıktıları ile değiştirilebilir nitelikte değildir. Buradan hareketle, posthumanizmin yaratıcılığı ve insan üretimini kötü yönde etkilediğini düşünmek yerine ona yeni bir boyut kazandırdığı ve işlevsel değil estetik bir yeni değer yüklediği de düşünülebilir. Ayrıca, insanın yeni araç ve mecralarla yeni yaratıcılık alanları bulabileceğini de unutmamak gerekir. Bu açıdan, posthumanizmle gelen paradigma değişikliği ne bir düşman olarak lanetlenmeli ne de bir kutsiyet olarak ululanmalıdır. Her yeni olgu gibi sosyal bilimlere özgü betimleyici ve eleştirel bir yöntemle incelenmeli ve üzerine düşünce üretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aarseth, E. J. (1997). *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Akaş, C. (2003). *Gutenberg Galaksisi-Digital McLuhan. Dante'den McLuhan'a 24 Başyapıt Üzerine Konuşmalar: Salı Toplantıları 2001-2002*. Hale Taşlı (ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 312-334.
- Akcan, E. (2009). *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*. İstanbul: YKY.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2000). *The Empire Writes Back*. Routledge.
- Amberson, D. ve E. Past. (2014). “Introduction: Thinking Italian Animals.” *Thinking Italian Animals: Human and Posthuman in Modern Italian Literature and Film*, Deborah Amberson ve Elena Past (ed.), 1-20. New York: Palgrave Macmillan.

- Arrojo, R. (1997). "The Death of the Author and the Limits of the Translator's Visibility". *Translation as Intercultural Communication*. Mary Snell – Hornby, Zuzana Jettmarová, Klaus Kaindl (ed.). Amsterdam & Philadelphia: J. Benjamins.
- Badmington, N. (2000). *Posthumanism*. New York: Palgrave.
- Baelo-Allué ve Calvo-Pascual (ed). (2021). *Transhumanism and Posthumanism in Twenty-First Century Narrative Perspectives on the Non-Human in Literature and Culture*. London & New York, 210,223. NY: Routledge.
- Braidotti, R. (2009). "Animals, Anomalies, and Inorganic Others." *PMLA* 124 (2): 526-32.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge and Malden, MA: Polity Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2016). *The Second Machine Age*. WW Norton.
- Davis, K. (2001). *Deconstruction and translation*. Manchester, UK & Northampton: St. Jerome Publishing.
- Deleuze, G. (1992). "Postscript on the Societies of Control". *October*. 59, (Winter), 3-7.
- Derrida, J.(1987). *Positions*. Londra: The Athlone Press.
- Floridi, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*. Oxford: OUP.
- Hayles, K. (2017). *Unthought: the Power of the Cognitive Nonconscious*. London: University of Chicago.
- Hayles, K. (1999). *How We Became Posthuman*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hermans, T. (2007). "Translation, Irritation, Resonance". *Constructing a Sociology of Translation*. Michaela Wolf & Alexandra Fukari (ed.). John Benjamins. 57 – 78.
- Latour, B. (1996). "On Interobjectivity", *Mind, Culture and Activity* 3/4, 228-245.
- McLuhan, M. (2001). *Gutenberg Galaksisi*. Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: YKY.
- Oppermann, S. (2013). "Feminist Ecocriticism: A Posthumanist Direction in Ecocritical Trajectory." *International Perspectives in Feminist Ecocriticism*, edited by Greta Gaard, Simon C. Estok ve Serpil Oppermann, 19-36. London: Routledge.
- Schwab, K. ve T. Malleret. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Geneva: Forum Publishing.
- Siral, S. (2009). *The Work of Translation in the Age of Digital Recreation: A Study of Translation within the Framework of Electronic Literature*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Bölümü.

- Wallace, J. (2010). Literature and Posthumanism. *The Author Literature Compass* 7/8 (2010): 692–701, 10.1111/j.1741-4113.2010.00723. Journal Compilation, 2010 Blackwell Publishing Ltd.
- Yaszek, L. & J. W. Ellis. (2016). “Science Fiction”, *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman*, Bruce Clarke and Manuela Rossini (eds).
- Yılmaz, S. (2011). *Çeviribilimde Metinlerarasılıktan Metinlerötesiliğe: Yapısalcılık Sonrası ve Elektronik Edebiyatla Yenilenen ‘Metin’ Kavramını Çeviri Kuramları Üzerinden Okumak*. Yıldız Teknik Üniversitesi Diller ve Kültürler Arası Çeviribilim Doktora Programı, Prof. Dr. Füsun Ataseven (danışman).
- Yılmaz Kutlay, S. (2020). “Taklitten Temsile Çeviri Kavramı”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 90-105. DOI: 10.33207/trkede.650127.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ